

тупу до гуманітарної допомоги; принцип недопущення примусового внутрішнього переміщення; принцип обов'язкової евакуації дітей з зони бойових дій; недопущення вербування дітей для використання у воєнних діях і збройних конфліктах; принцип негайного повернення та реінтеграції депортованих дітей; принцип поєднання міжнародної та національної відповідальності за захист дитинства в умовах війни та ін.

4. Виправданим поєднати розгалужену систему норм у сфері охорони дитинства в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті під єдиною системою чітко визначених принципів.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-47-67

---

**ТИМОШЕНКО Віра Іванівна,**  
д-р юрид. наук, професор,  
Національна академія внутрішніх справ  
ORCID ID: 0000-0003-2947-5627  
Київ, Україна

## **ІДЕЇ КУЛЬТУРАЛЬНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ**

Сучасний етап розвитку світової та вітчизняної кримінологічної науки відзначається підвищеною увагою до феномену культури. Культура – це ідеї, ідеали, норми, цінності, які завжди є творінням людини. Культура виявляється в моделях поведінки, засобах і результатах діяльності, входить у поняття цивілізації, є її духовною складовою. При цьому цивілізація стала результатом пристосування людини до навколишнього середовища. Злочинна ж субкультура конфліктує із домінуючими цінностями та намагається їх підмінити. Вона впливає на основну культуру прямо і опосередковано. Важливу роль у цьому відіграють пісні, книги та фільми про життя злочинців. Дослідження взаємозв'язку культури та злочинності перебуває в центрі уваги культуральної кримінології, яка розглядається як одне з істотних досягнень кримінологічної теорії та основа практики, зокрема механізму впливу на особистість злочинця, на злочинність

загалом, її окремі види. Вона сприяє знаходженню ефективних способів запобігання злочинам.

Як відомо, поведінка людини зумовлена різними соціальними та біологічними факторами. Водночас вона тісно пов'язана з культурою. Культура здатна не лише детермінувати злочин, але й запобігти його вчиненню. Однак, коли справа доходить до розслідування злочинної поведінки, на роль культури часто не звертають увагу. Тому наукові дослідження в сфері кримінології не можуть залишати поза увагою культурологічний підхід до вирішення відповідних проблем. Культура формує уявлення щодо цінностей, норм поведінки, переконань і світосприйняття. У кожній культурі існують свої певні правила та очікування, які люди засвоюють і яких дотримуються. Розвиток психічних процесів представника певного соціуму детермінується культурно опосередкованою практичною діяльністю членів даного соціуму, що історично розвивається. Навчання та мислення формуються у соціальному контексті й несуть на собі відбиток культури. Ідеї, пов'язані з культурою, а також культурні практики впливають на формування моральних принципів і суджень, застосування моральних норм у повсякденних ситуаціях. Розуміння суті буття залежить від культурного контексту та фундаментальних психологічних установок, пов'язаних з цим культурним контекстом, а особистість діє залежно від культури, її ціннісних установок. Так, процес нестабільності й дезорганізації сучасного суспільства, розпаду його соціальних структур, загострення політичних, економічних, національних та інших суспільних протиріч допоміг зміцнитися і розвинути кримінальній субкультурі. Під впливом цього чинника у соціумі нарастають елементи дегуманізації, невинуватості жорсткості до жертв, садизму, насильства, агресії, вандалізму.

Зв'язок між злочинністю і культурою цікавив багатьох кримінологів минулого. Вихідні ідеї щодо цього зв'язку можна знайти в працях Е. Дюркгейма, Л. Дюгі, Е. Феррі, а найбільше в роботах шведсько-американського соціолога, пенолога та кримінолога Йохана Торстена Селліна (1896–1994), який виклав свою теорію у книзі «Конфлікт культур і злочинність» (1938)<sup>1</sup>. У цій роботі автор узагальнив результати досліджень, про-

1 Sellin, Th. Culture Conflict and Crime. New York, 1938. 116 p. URL.: <https://static1.squarespace.com/static/5b7ea2794cde7a79e7c00582/t/65cd33282e36d42e6420626f/1707946802172/culture-conflict%2Bcrime.pdf>

ведених в м. Чикаго, де виявив високий рівень злочинності в кварталах, у яких живуть некорінні американці – емігранти з Африки, Латинської Америки, Європи та Азії. Т. Селлін продемонстрував, що дії, заборонені законом, цілком могли бути дозволені, або навіть рекомендовані культурою чи соціальною системою, до якої належали мігранти. Вчений помітив, що конфлікт культур може виникати між різними групами, співтовариствами, ціннісні установки яких не співпадають або суперечать одна одній (наприклад, суперечливі особливості національного, релігійного, економічного та ін. характеру). Причиною може бути й конфлікт цінностей неформальної, криміногенної або злочинної групи з кодексом честі представників правоохоронних органів або панівної більшості законослухняних громадян. Конфлікти або зіткнення інтересів нерідко розв’язуються протиправними методами<sup>2</sup>. Т. Селлін вважав, що відмінності у світогляді, звичках, стереотипах поведінки, характерні для різних соціальних груп, до яких одночасно входить один і той же самий індивід (сім’я, побутове оточення, професійні корпорації, колеги, національно-етнічні спільноти і т. ін.), нерідко створюють для людини ситуацію нелегкого вибору, що загрожує внутрішнім конфліктом, отже може призвести до протиправного, злочинного її вирішення<sup>3</sup>. Суперечності між культурними нормами сприяють проявам девіантної поведінки населення.

Розвиваючи ідеї Т. Селліна, американський соціолог, кримінолог і антрополог Вальтер Б. Міллер (англ. Miller Walter B., 1920–2004) у статті «Культура нижчого класу як середовище, що породжує злочинність банд»<sup>4</sup> (1958), обґрунтував конфліктологічну теорію цінностей. Стверджував, що основні цінності культури нижчого класу заохочують правопорушення банд, оскільки групова злочинність є яскравим виразом субкультури нижчої верстви. Делінквентна субкультура, що набула поширення серед нижчих верств населення та маргіналів, характеризується саме схильністю до агресії та ризику. На думку В. Міллера, «злочинна поведінка – це нормальне явище в нормативних межах такої субкультури, що суперечить цінностям

2 Lindley E. Sellin Thorsten. *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. 2014, 22 January. <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbecj376>

3 Catello, R. Who gave historical criminology a name? A history of 20th-century historical criminology. *Journal of Criminal Justice*. 2022. Vol. 81. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2022.101954>

4 Miller Walter B. Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency / Walter B. Miller. *Journal of Social Issues*. 1958. Vol. 14. № 3. P. 5–19.

домінуючої у сучасному американському суспільстві культури середнього класу»<sup>5</sup>.

У 1955 р. американський кримінолог і соціолог Альберт Кірцидель Коен (англ. Conen Albert Kircidel, 1918–2014) розробив концепцію субкультур, у якій подав детальну диференціацію соціальних груп, розглянув специфічні морально-культурні цінності суто кримінальних угруповань. На основі теорії конфлікту культур Торстена Селліна, А. Коен, зменшивши масштаб соціальних груп, розглянув особливості культурних цінностей кримінальних об'єднань (банд, співтовариств, угруповань). У цих мікрогрупах можуть формуватися свої мінікультури (погляди, звички, вміння, стереотипи поведінки, норми спілкування, права і обов'язки, міри покарання порушників норм, вироблених такою мікрогрупою) – цей феномен отримав назву субкультури. Як правило, кримінальна субкультура суперечить панівним у суспільстві цінностям. Потрапляючи до кримінальної групи, сприйнявши її субкультуру, людина ніби звільняється від інших соціальних заборон, більше того, їх порушення нерідко стає однією з норм кримінальної субкультури<sup>6</sup>.

А. К. Коен відомий саме завдяки своїй теорії субкультури злочинних міських угруповань. У роботі «Delinquent Boys: The Culture of the Gang»<sup>7</sup> («Злочинні хлопчики: культура банди», 1955) він доводив, що у людей, які опинилися в однакових соціальних умовах, з'являються схожі ідеї. Вважав, що деліквентній молоді бракує засобів для досягнення соціального статусу. Наприклад, якщо у звичайному суспільстві статус забезпечується досягненнями, то в бандах його отримують внаслідок невдач.

Теорія культурної трансмісійної напруги А. Коена стверджувала, що в результаті соціалізації в сім'ях робітничого класу молодь погано підготовлена до дотримання критеріїв існування середнього класу, таких як впевненість у собі, прояв передбачливості, манери та товариськість. Ці структурні недоліки робітничого класу, на думку А. Коена, також переросли культурний дефіцит, оскільки культурні стандарти середнього класу використовуються кожним з метою оцінки своєї цінності. Вказані недоліки створюють психологічну та соціальну напругу, в результаті виникає

5 Теорії конфлікту Т. Селліна, У. Міллера і Дж. Волда. URL.: <http://um.co.ua/14/14-8/14-86151.html>

6 The Social Functions of Crime, poem presented by Albert K. Cohen. URL.: [https://www.asc41.com/Photos/Cohen\\_Albert\\_withPoem.html](https://www.asc41.com/Photos/Cohen_Albert_withPoem.html)

7 Conen, A. K. Delinquent Boys: The Culture of the Gang. Free Press, 1955. 198 p.

реакція, коли молодь робітничого класу об'єднується, щоб відкинути цінності середнього класу. Тобто, девіантні субкультури виникають через розчарування в статусі.

Міжкримінальною та протестною субкультурою (такою, що виражається в будь-якому відході від норми, ігноруванні усталених канонів) може бути локалізована дуже цікава субкультура професійної злочинності. На відміну від організованої злочинності, ця субкультура має набагато меншу дієвість. Так, кодекс «зłodія в законі» охоплював такі правила, як ніколи не працювати, не мати сім'ї, не співпрацювати з офіційною владою тощо. У цій субкультурі порушення загальноновизнаних норм реалізується переважно як спосіб життя та засіб досягнення культурних цілей. Цінність дисципліни тут відносна, визнається лише в межах скоєння злочинів. Кошти, отримані злочинним шляхом, витрачаються на ведення альтернативного способу життя, що передбачає регулярні «відсидки» у в'язниці та перебування на зоні. Кожен термін позбавлення волі розглядається як епізод необхідної соціалізації у злочинному світі. Все це змушує розглядати професійну злочинність як проміжну субкультуру, що поєднує риси кримінальної та протестної субкультур. Зміни світогляду членів криміногенного суспільства зазвичай неможливі без руйнування кримінальної субкультури, яка захищає кримінальну свідомість від сторонніх впливів<sup>8</sup>.

В середині 90-х років XX ст. виникла культуральна кримінологія, яка набула поширення на початку XXI ст. Популярна вона й зараз. Під терміном «культуральна кримінологія» розуміють особливий теоретичний, методологічний та інтервенціоністський підхід до вивчення злочинності, прихильники якого розглядають злочинність і її попередження безпосередньо в контексті культури<sup>9</sup>. Тобто злочинність, а також установи, що займаються її попередженням, постають як культурні продукти або творчі конструкції. Цей підхід при поясненні сутності девіації, злочину, злочинності загалом спирається на широку теоретичну основу – культурологію, постмодерністську теорію, критичну кримінологію, інтеракціоністську соціологію тощо. Мета культуральної кримінології – зрозуміти злочинність у контексті культури та культурних процесів. Ця особлива форма кримінологічного аналізу оцінює конвергенцію культурних та кри-

8 Соціологічні теорії девіантності. URL.: [http://ni.biz.ua/9/9\\_9\\_94457\\_sotsiologicheskie-teorii-deviantnosti.html](http://ni.biz.ua/9/9_9_94457_sotsiologicheskie-teorii-deviantnosti.html)

9 Frederick, B. J., Larruscahim, P. Cultural criminology. In W. G. Jennings (Ed.). *The Encyclopedia of Crime & Punishment* (1 ed.). 2015. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118519639.wbecpx103>

мінальних процесів, переплітаючи різноманітний спектр перспектив, які поділяють чутливість до образу, значення та уявлення. Крім того, культуральна кримінологія розробляє нові методи, які дають підстави сподіватися на певні теоретичні перспективи та водночас пов'язані з відмінними елементами сучасного соціального та культурного життя<sup>10</sup>. Із самого початку прихильники цього напрямку намагалися переорієнтувати кримінологію на сучасні соціальні та культурні зміни. Відповідно тут мова йде про постмодерністську або пізньомодерністську теорію злочинності та контролю. Культуральну кримінологію цікавить те, як індивіди прагнуть вирішити ті чи інші внутрішні психічні та емоційні конфлікти, які породжені протиріччями та особливостями сучасного життя. Даний напрям прагне поєднати «феноменологію сучасної трансгресії з соціокультурним аналізом пізньої сучасної культури»<sup>11</sup>.

Культуральна кримінологія описує відповідні процеси, що лежать в основі цілеспрямованої поведінки людей. Вона покликана пояснити, чому існують відмінності у взаємозв'язку між динамічними факторами ризику та поведінкою в різних культурних контекстах. Зараз прихильники цього підходу переважно зосереджені на вивченні злочинів та культури різних неформальних груп (байкери, скінхеди, художники у стилі графіті та ін.), тобто молодіжних угруповань, які згуртовані навколо образів, стилів, символічних значень та форм поведінки, що ґрунтуються на спротиву владі. Культуральна кримінологія, по суті, є мультидисциплінарним ученням, що поєднує дослідження культури, урбаністики, філософії, постмодерної критичної теорії, антропології та ін. Це одна з сучасних кримінологічних інтегративних теорій.

Предмет культуральної кримінології охоплює ряд проблем сучасного світу: вплив факторів інтеграції на можливість вчинення злочину; насильство та покарання за його вчинення; причини поширення незаконних субкультур та постсубкультурну діяльність; екзистенційні тривоги та ситуативні емоції, які надихають злочини, правопорушення та віктимізацію; соціальний контроль та культурні значення, які циркулюють усередині просторових структур та між ними; взаємодію державного контролю та культурного опору; криміногенні культури, породжені

10 Rannaweera, K. G. N. U. Cultural spotlight to the stage of criminology: a bibliometric brief on cultural criminology. *Dera Natung Government College Research Journal*. 2022, Dezember. Vol. 7(1). P. 32-45. DOI:10.56405/dngcrj.2022.07.01.04

11 Hayward K. *Cultural Criminology*. 2012, 26 June. DOI: 10.1093/OBO/9780195396607-0003

ринковою економікою, а також багато інших випадків, коли на карту поставлено ситуативне та символічне значення. Для такого аналізу культуральна кримінологія використовує міждисциплінарні перспективи та альтернативні методи, які регулярно виводять її за межі традиційної кримінології, спирається на антропологію, медіа-дослідження, молодіжні дослідження, географію, соціологію, філософію та інші дисципліни. У всьому цьому культуральна кримінологія прагне кинути виклик загальноприйнятим параметрам кримінологічного аналізу та переорієнтувати кримінологію на дослідження сучасних соціальних, культурних та економічних умов<sup>12</sup>.

Зазвичай теорія культурних відхилень стверджує, що злочинність виникає за присутності (та під впливом) людей, що демонструють девіантну поведінку. Кримінологи наголошують, що люди, яких хтось бачить регулярно, спілкується з ними, наприклад однолітки, члени сім'ї та мешканці району, впливають на своє оточення і тим самим встановлюють певні правила поведінки. Субкультура існує завдяки безперервній культурній передачі як усередині банди (права та обов'язки членів банди, їх відповідальність тощо), так і поза нею (через кінематограф, музику, літературу тощо), тому, якщо «розтиражувати» цінності середнього класу, то можна мінімізувати трансляцію субкультури в соціумі, зокрема в банді.

Протиправній поведінці можуть сприяти й певні риси характеру. Так, наприклад, нарцисизм може спровокувати агресію. Нарцисична лють і загрозливий егоїзм – це дві теорії, які передбачають підвищену спровоковану агресію серед нарцисів. Ці теорії пропонують багато цікавих, але неперевіраних ідей про когнітивні, мотиваційні та афективні реакції, які супроводжують спровоковану агресію нарцисів<sup>13</sup>.

Сучасні субкультурні теорії зосередили увагу на тому, як динаміка міської Америки, така як безробіття, високий рівень концентрованої бідності та структурний занепад міст, сприяють злочинності. Особистість жителів небезпечних міських районів формується в ранньому віці відповідно до стандартів опозиційної культури. На думку американського соціолога Елайджа Андерсона (англ. Elijah Anderson, 1943), ця вулична

12 Ferrell, J., Hayward, K., Brown, M. Cultural Criminology. 2017, 26 September. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.202>

13 Hart, W., Adams, J. M., Tortoriello, G. Narcissistic responses to provocation: An examination of the rage and threatened-egotism accounts. *Personality and Individual Differences*. 2017, February. Vol. 106. P. 152-156. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.049>

культура виникла внаслідок соціального відчуження, що є наслідком еко-номічних перетворень у міських районах<sup>14</sup>.

Соціологи та кримінологи вважають, що норми, які санкціонують насильство, виникли в певних сферах тому, що соціально структуровані культурні процеси з меншою ймовірністю підтримують негативні санкції за девіантну поведінку, тим самим збільшуючи ймовірність насильницької поведінки. Соціальний (або вуличний) кодекс, за словами Е. Андерсона, ґрунтується на честі. Ті, кого поважають, краще підготовлені до того, щоб уникати загроз насильства. Водночас вони мають більш високе почуття власної гідності. Коли відбувається акт агресії, цей кодекс вимагає, щоб жертва відповіла таким же ударом у відповідь, інакше повага до жертви буде підірвана, що призведе до майбутніх агресивних атак<sup>15</sup>. Тобто вуличний кодекс має забезпечити опозиційну та більш лояльну до насильства вуличну культуру, де будуть передбачатись негласні правила поведінки як для жертви, так і для злочинця. Таким чином, за допомогою цього кодексу Е. Андерсон спробував реалізувати культурну трансмісію, запровадивши нові моделі поведінки для злочинця та жертви.

Ідея «вуличного кодексу» мала неоднозначне підтвердження. Дослідження показали, що молодь, яка живе в небезпечних районах і почувається дискримінованою, швидше за все ухвалить вуличний кодекс, який передбачає насильницькі правопорушення. Такі дослідження також показали, що відповідь за вбивства, які відображають субкультуру, частіше має місце в небезпечних районах. Однак ці субкультурні теорії насильства не змогли пояснити нерівномірність рівня насильницьких злочинів у таких районах. Нові теорії припускають, що насильство в спільнотах із низькими доходами є результатом соціальної дезорганізації та соціально-культурної ізоляції. Відповідно до цих теорій, соціальна дезорганізація підриває способи регулювання інформації, а культурна та соціальна ізоляція формує норми, що заохочують насильницьку поведінку.

У сучасних умовах культура являє собою інформаційне середовище, що формується між людиною та природою, створюючи оптимальні умови буття людей. Культура – один із найважливіших чинників формування

14 Anderson Elijah. Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City. New York: W.W. Norton; 1999. URL.: <https://ru.scribd.com/document/426618180/Anderson-Elijah-Code-of-the-Street-Decency-Violence-and-the-Moral-Life-of-the-Inner-City>

15 Там само.

соціальної ієрархії потреб, яка в різних культурах є детермінантою масштабів, структури та характеру злочинності.

Яскравим прикладом, що демонструє роль культури у стримуванні злочинності, є Японія, де існує так званий особливий «соціально-культурний тип японця». Маються на увазі не якісь специфічні риси національного характеру японців, а цілісна японська культура, складовими якої є солідарність у сім'ї та співтоваристві, освіта та працьовитість, розвинені на дуже високому рівні. Крім того, факторами, що стримують злочинність, виступають антикримінальна орієнтація суспільства загалом і висока адаптованість до нестандартної ситуації.

Попередження злочинності зумовлюється також основними рисами національної психології японців: «підкреслене почуття сорому, честі та гідності, в основі яких лежить гармонія, співчуття до людини». Якщо основу європейської культури («культури вини») становить поняття обов'язку (перед правителем, народом, Богом, перед яким сповідуються щодо вчиненого діяння), то для японців найважливіше збереження своєї репутації, те враження, яке вони справляють на інших («культура сорому»).

Про японську «культуру сорому» говорять як про культуру зовнішніх переживань, яка не потребує карального втручання держави. Європейець для позбавлення від почуття провини буде каятись, піде на сповідь. Японцеві це не принесе полегшення, оскільки він відчуває страх ганьби і для нього важлива думка оточуючих. Справа в тому, що особистість у Японії розглядається з точки зору приналежності до конкретної групи, а репутація групи залежить від поведінки кожного члена цієї групи. Тим самим виявляється істотний тиск на людину для утримання її у загальноприйнятих межах. Очевидно, що японська правова культура є основним фактором стримування злочинності.

У сучасній Україні також було б корисно подолати принцип існування «моя хата скраю» та створити в суспільстві позитивний культурний ідеал, який сприяв би розвитку та розповсюдженню антикримінальних культур.

Таким чином, культура є середовищем, що впливає на людину, є важливим засобом соціалізації, формування ідентичності та індивідуальності. Саме завдяки культурі людина може мислити і визначати варіанти своєї поведінки, поводитись на свій розсуд, при цьому взаємодіючи з реальністю. Культура стимулює або усуває її кримінологічно важливі якості, водночас і

сама культура зазнає впливу соціуму. У результаті відбувається взаємообмін інформацією, цінностями, нормами і т. ін. між культурним середовищем і особистістю, тобто культура формує особистість, а особистість формує культуру. Як культура, так і особистість, постійно змінюється. Зміни можуть мати як прогресивне (антикриміногенне) значення, так і регресивне (криміногенне) начало.

Культуральна кримінологія досліджує кримінальні процеси та їх причини, а також заходи боротьби зі злочинністю, при цьому розглядає злочинність і контроль над нею в контексті культурної динаміки, сприяє обмеженню і поступовому витісненню насилля та індивідуалізму як форм соціального буття. Розуміння культурних процесів, що відбуваються в суспільстві, домінуючих настроїв і проблем, що його турбують, дозволить краще усвідомити фактори, що впливають на скоєння правопорушень та запобігти їм.

Злочинна поведінка нерідко визначається належністю правопорушника до того чи іншого культурного середовища. Зв'язок культури та злочинності очевидний. Культура може як провокувати злочинну поведінку, так і запобігати їй на ранніх стадіях. Тому важливо розробити механізми, здатні нейтралізувати негативний вплив кримінальної культури на правосвідомість та правову культуру. Особливу увагу слід звернути на захист етичних і моральних цінностей суспільства. Інструментарієм у цій справі може бути пропаганда здорового способу життя, повага до праці та негативне ставлення до паразитичного існування, боротьба з алкоголізмом, наркоманією, проституцією, жебрацтвом тощо. Саме культуральна кримінологія зосередила свою увагу на цих проблемах. Розглядаючи злочинність як культурний продукт, а не просто як наслідок соціальних чи економічних причин, вона запропонувала нові підходи до її попередження. Загалом внеском культуральної кримінології в науку можна назвати розробку нових методик попередження злочинності за допомогою пропаганди культури та духовних цінностей.